

כיצד מועיל ותורם הכאב לחיים

יהושע ויינשטיין

כגוף האדם כן הגוף הפוליטי: הישרדות שניהם תלויה ביכולת
לחוש בכאב – שהיא היכולת להבחין בסכנה מתקרבת

שאל ביולוג, מדוע קיים כאב? מדוע מושקעים חלקים כה ניכרים מיכולתם
וממשאביהם המוגבלים של בעלי החיים המשוכללים במערכת עצבים מורכבת,
שאחד מתפקידיה העיקריים הוא לגרום תחושות כאב, כלומר, לגרום לאותו בעל
חיים תחושה סובייקטיבית של סבל?

התשובה היא כי מערכת העצבים המרכזית אחראית לכל פעילות ויוזמה של
הגוף והיא השולטת בתנועותיו. אך מה מכוון את החלטות מערכת העצבים,
וכיצד היא תימנע מטעויות הרסניות ומפעולות שגויות? זהו תפקידו של הכאב.
אלמלא הכאב, מערכת העצבים לא היתה מפקפקת או מהססת לשלוח יד היישר
לתוך מדורה כדי לשלות ממנה תפוח אדמה לוהט או סיר מהביל. הכאב העז הבא
ותוקף את מערכת העצבים דוחק הצידה כל שיקול אחר וכל תכנית אחרת, כדי
להתמודד עם מצב החירום. רק כאב כזה מסוגל להמחיש את הרסניותן של
פעולות מסוימות, ולבלום אותן בטרם אסון.

הכאב הוא המגן על בעלי החיים מפגיעה בעצמם: הוא מתאם ומגביל את
תחושותיו הסובייקטיביות של המרכז העצבי, ומקשר תחושות אלה, במידה

מינימלית לפחות, עם מצב העניינים במערכת ההיקפית. אולי בעבר התקיימו בעלי חיים שלא היו בעלי יכולת כמונו לחוש כאב – ואכן כאב הוא יכולת – אך בעלי חיים אלה גם לא היו מסוגלים, כנראה, למנוע מעצמם נזק, עד שלבסוף לא יכלו להמשיך ולהתקיים יותר.

הצורך הזה ליידע את המרכז על טעויותיו ועל צורכי המערכת, המומחש בתפקודו של הגוף החי, קיים גם בתיאוריות של שוק כלכלי. כך, אם רבים מבקשים לרכוש מוצר מסוים, הביקוש לוחץ את מחירו של מוצר זה כלפי מעלה, מה שיוצר מודעות לביקוש ומעודד את הספקים להגביר את הייצור. עליית מחירים כרוכה באופן טבעי בתחושת סבל סובייקטיבית, כיוון שלצרכן נעשה קשה יותר, או אף בלתי אפשרי, לרכוש את המוצר הדרוש. אך כאב זה משמש פונקציה חיונית – בלעדיו המסר שלחם או, להבדיל, מעילי חורף הם מוצרים הדרושים בדחיפות, לא יגיע באופן יעיל אל היצרנים. אם "רופא חברתי" בעל כוונות טובות ינסה לשכך את הכאב על ידי עצירה מלאכותית של עליית המחירים, הוא יצליח בעיקר בשיכוך הכאב המידי הנגרם לצרכנים ולחשבון הבנק שלהם. אולם הוא גם ימנע מהידיעה כי יש מחסור במוצר מסוים להגיע אל השוק, וכך לא יאפשר בעצם הקלה אמיתית של הבעיה, שהיתה מושגת לו נתנו למערכת להתמודד עימה באופן טבעי.

ומה שנכון לגבי רפואה חברתית, נכון לגבי רפואת הגוף. המקבל כמות מספקת של משככי כאבים לא יחוש עוד דבר. קהה חושים שכזה מסוכן לעצמו, ולא פחות מכך לסובבים אותו, שכן אין עוד מה שיבלום אותו ממעשים הרסניים. ברם, ישנם מצבים קיצוניים שבהם קהות חושים דווקא חיונית. במצבי חירום שמרחפת בהם סכנת מוות, למשל, יכול הגוף וצריך להתגבר גם על כאבים ופגיעות, ולאפשר לעצמו להמשיך ולתפקד גם בתנאים קשים, על ידי האדרנלין הזורם בגוף וממריץ אותו, ובו בזמן גורם למוח לייצר משככי כאבים היעילים הרבה יותר מחומרים כקודאין או אף הירואין.

אולם, בדרך כלל, כאב נחוץ למניעת נזק, וכאב עצום נחוץ למניעת נזק עצום – בדיוק כשם שעלייה חדה במחירים היא הביטוי היעיל היחיד לגידול עצום בביקוש שאינו מוצא לו היענות בהיצע. מגוון דרגות הכאב חיוני הוא, כיוון שרק כך יכול המרכז להבחין בין הסכנות השונות ורמת דחיפות הטיפול בהן. על המרכז לאזן בין דרישות מתחרות – רעב, גרון כואב או יד שבורה – ולהכריע ביניהן. ללא

הבדלים פרופורציונאליים ברמות הכאב, לא יוכל המרכז להבחין בין גירוי שולי לבין סכנת חיים.

בנוסף לאופיו ההדרגתי, מנגנון הכאב זקוק לפריסה רחבה של תאי העצב בכל חלקי הגוף. ההדרגתיות מאפשרת תחרות בין צרכים שונים, אולם תחרות זו היא חסרת משמעות אם אין לחיישני המרכז גישה לכל צורכי הגוף. באופן כזה, מי שסבלו מכוויות קור יודעים כי כאשר האיבר הפגוע א"ל כואב עוד, זה הזמן לחשוש מפגיעה רצינית ובלתי הפיכה. ודיכוי מלאכותי של תחושות הכאב, כמו "ייצוב" מחירים, מונע מהמרכז את המידע הדרוש כדי להעריך איזה עניין דורש את הטיפול הדחוף ביותר.

וגם כאן, מה שנכון לגבי הגוף החי והגוף הכלכלי נכון גם לגבי הגוף הציבורי – המדינה. כל עוד אנו סבורים שטובת הכלל קשורה לפחות במידה מסוימת בצרכים ובתקוות של הפרטים המרכיבים אותו, עלינו לאפשר להם לבטא צרכים ותקוות אלה, ולתת קול לכאבם, כדי שיוכלו לזכות לתשומת לב ולטיפול בצורכיהם. זכות ההצבעה לכל משקפת את האמונה כי כל פרט הוא מטרה בפני עצמה, כך שצרכיו ותקוותיו הם במפורש ובצדק חלק מהחשוב הכולל של צורכי הציבור.

אך מתן זכות ההצבעה לאדם, אחת לכמה שנים, אין בו די כדי לוודא שהממשלה אכן חשה בכאב אזרחיה. כאשר מעצבי החוקה האמריקאית יצרו שלטון מרכזי עבור מדינות הברית, הם דאגו ליצור מרכז שיהיה מסוגל לחוש כאב, מרכז שיהיה מסוגל להעניק תשומת לב ולהגיב למכלול צרכים שאינם באים לידי ביטוי בנוסחה הפשוטה אדם=קול אחד. חופש הביטוי, חופש העיתונות, חופש ההתאגדות והעתירה, המובטחים בתיקון הראשון לחוקה האמריקאית, הם הכלים הבסיסיים שבלעדיהם לא תוכל להתקיים רגישות ציבורית לכאב הפרטי. כך, דרגות שונות של כאב חברתי יכולות לבוא לידי ביטוי בשורה של אמצעים בעלי עוצמה גוברת: התבטאויות של יחיד, סיקור עיתונאי דוגמת מאמרי מערכת או סקרי דעת קהל, עצרות ציבוריות ואף הפגנות סוערות – כל אלה אמורים להפנות את תשומת הלב של המרכז למקורות נזק אפשריים.

אך לצד רגישות לפרופורציה, על המרכז הפוליטי לפתח גם רגישות רחבת היקף שתהיה מסוגלת לקלוט סימני כאב מכל חלקי החברה, ולא רק את הסימנים שלמרכז נוח לשמוע. מרכז המשתמש בצנזורה או בצורה אחרת של כפייה כדי למנוע ביטויי כאב – או הופך אדיש כלפי ביטויים אלה – הוא מרכז, אשר כמו מוח המצוי בשיכרון תרופתי, אינו חש עוד בדבר. במצב כזה הוא מסוגל לגרום נזקים עצומים, בלי לחוש בכך.

גוף פוליטי בריא זקוק לשילוב זה של פריסה רחבה לחיישניו עם עירנות לרמת הכאב. אילו פורשה כל הפרעה שולית כאסון אמיתי, היה המרכז מוצף עד מהרה בדרישות שלא ניתן היה להבחין ביניהן, ולא היתה יכולת לשפוט ולהכריע לגבי חשיבותן. ללא יכולת הבחנה, לא יהיה דבר שיקשר בין תחושותיו הסובייקטיביות של המרכז לבין הסכנות האובייקטיביות העומדות בפני החברה. למעשה, הצורך לאפשר לכאב חברתי ביטוי שיחרוג גם מעבר לגבולות שמכתיב נוסח התיקון הראשון לחוקה האמריקאית צבר בהדרגה מידה של לגיטימציה במדינות החופשיות, מאז הובטח חופש הביטוי בחוקת ארה"ב לפני יותר ממאתיים שנה. אי-ציות אזרחי, למשל – המהווה למעשה הפרה של חוקי המדינה – הפך מקובל יותר ויותר כדרך לביטוי כאב וקושי חריפים כל כך, הדורשים טיפול מידי.

כמובן, אי-ציות אזרחי בלתי-אלים אינו ממצה את מגוון אפשרויות התגובה לסבל, כשם שאין גבול לאיום האפשרי העלול לעמוד בפני החברה. מלבד מרי אזרחי קיימות גם פעולות כמו מהומות, טרור, התקוממות ולבסוף מלחמה. כל אחד מאלה מבטא עליית מדרגה במחיר שהפרט מוכן לשלם כדי לתת ביטוי להשקפותיו, ומבטא גם – אם ניתן לסמוך על אחריות הציבור – איום חברתי חמור כל כך, שרק ממשלה שוטה או מרושעת יכולה להתעלם ממנו. אך האם אין גבול כלשהו, רמה מסוימת של ביטוי כאב שמעבר לה מעשים שכאלה מאיימים על עצם קיומה של המדינה? פעילות קיצונית אמורה לבטא תגובה לסכנה אמיתית וקטלנית, אך היא גם עלולה להיות פרובוקציה מרושעת וחסרת אחריות מצד מי שנוקט אותה. כיצד להבחין אפוא בין כאב חברתי קיצוני אך לגיטימי לבין כאב מלאכותי – המהווה לעתים בעצמו ביטוי לסכנה? ספק אם ניתן לקבוע אבחנה מוחלטת בין סוגים של מצוקה, אולם ישנם סימנים שעל המדינה להיות קשובה להם, ושהתעלמות מהם היא עדות לחוסר אחריות. הסימן הראשון הוא ההדרגתיות: תלונה שביטויה מלכתחילה קיצוני, ניתן לחשוד במניעה, בעוד שתלונה שדפוס ביטויה הולך ומתגבר – החל מדיבורים, דרך כתיבה, התארגנות ומחאה, וכלה בפעולות החוצות את גבולות החוק – נכון יהיה לחשוב שהיא התרעה מפני סכנה אמיתית. סימן שני הוא מידת התגובה לטיפול שניתן: אם היענות המרכז לבעיה וטיפול בה מפחיתים מדחיפותה ומחריפותה, הרי שמדובר בבעיה אובייקטיבית ואמיתית, שהתמודדות עימה תביא רגיעה. אם, לעומת זאת, תשומת הלב המופנית אינה מביאה לרגיעה,

וכל שהיא מצליחה להפיק הן רק תלונות נוספות, יש לחשוד במניעים העומדים מאחוריה.

כאב חברתי שמבטאים פרטים המבינים שהם חלק מחברה ותלויים בה, והמוכנים להגביל את דרישותיהם מתוך התחשבות בצורכי הקיום של הכלל, מאפשר להניח שמדובר בתגובה לאיום אמיתי. לעומת זאת, תלונה שמחשיבה את כאבה שלה יותר מאשר את האינטרסים החיוניים של כלל הציבור, אף שהיא יכולה להיות לגיטימית, מהווה בדרך כלל בעצמה איום על הכלל, איום שיש לעקרו מן השורש.

על המרכז לשפוט; זהו תפקידו. אך ממשלה אחראית באמת מכירה בכך שכאב חברתי אינו נועד להטרדה ולהטות אותה מדרכה, אלא להדריכה בחיפוש אחר הבנה טובה יותר של הצרכים האמיתיים של הגוף הציבורי, שכן רק מאמץ כן לזהות ולדאוג לצרכים אלה מעניק למדינה את צדקת קיומה.

יהושע ויינשטיין הוא תלמיד-מחקר בפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים, ותלמיד לסמיכה בישיבת רבי יצחק יחיאל.